Lukács László

Petőfi-forgácsok

2. rész

6. Találkozásaim Petőfi Sándorral

Döntő találkozásom általános iskolai olvasókönyvünk segítségével történt, ahol a győztes pesti forradalom első napját, 1848. március 15-ét Petőfi naplója alapján mutatták be. Annyira magával ragadott a naplóbejegyzés mozgalmassága, hogy megtanultam, könyv nélkül gyakran idéztem: „Landerer nyomdája a legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldöttnek, hogy a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt a nép nevében, s a tizenkét pontot és a Nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték… A szakadó eső dacára mintegy 10 000 ember gyült a muzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is, és velünk egyesüljenek. A tanácsterem megnyilt, s megtelt a néppel, először. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alant álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!… – Budára, Budára!… a helytartó tanácshoz!… nyittassuk meg Stancsics börtönét!…

A nagyméltóságú helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, s öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzúra eltöröltetett, Stancsics börtönajtaja megnyílt. A rab írót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre…” (Petőfi 1974, 330–331). Március tizenötödike és Petőfi iránti lelkesedésemet látva édesanyám megtanította nekem a *Nemzeti dal*t.

Már vizsgáztam 1848/49-ből, 1973-ban én mondtam március 15-én az ünnepi beszédet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, de még akkor is Petőfi sorai visszhangzottak bennem. Abban az évben ünnepeltük a költő születésének 150. évfordulóját. Tiszteletére a történész tudományos diákkör titkáraként tanáraink, Irinyi Károly és Veliky János segítségével megszerveztük a *Petőfi és kora* című előadás-sorozatot. Budapesti történészek: Vörös Károly, Gergely András, Spira György mellett egyetemünk magyar intézetének tanára,

Lukács László (1950) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Julow Viktor tartották az előadásokat. Megjelentettük az *Egyetemi Élet*, a debreceni egyetemek lapja Petőfi-emlékszámát, ahol részletesen beszámoltam előadás-sorozatunkról (Lukács 1973, 5). Szerzőink közül ma ketten a Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Gyáni 1973, 5; Kulcsár Szabó 1973, 7).

Petőfi fájdalmasan rövid ideig élt. A szűk emberöltő, huszonhat év alatt mégis bejárta a korabeli Magyarországot és Erdélyt. Vándorlásai, utazásai során alaposan megemelte a magyar irodalmi helynevek számát. Mivel sírhelyét nem ismerjük, kegyelettel tekintünk azokra a helyekre, ahol járt, ahol megfordult, szomorúságban vagy boldogságban időzött. Emléktáblák, szobrok, emlékkiállítások jelzik útját a Kárpát-medencében. Emlékhelyei napjainkban is vonzzák nemzeti érzelmű honfitársainkat. Én is közéjük tartozom, fokozottan őrzöm, dédelgetem emlékezetemben a Petőfi-emlékhelyeket, ahova eljutottam. Azokat is számon tartom, amelyek művei helyszínei, ahonnan szereplői származnak. Közülük első a költő szülőhelye.

Kiskőrösre már gimnazista koromban, 1966-ban eljutottam, de csak a vasútállomásra. Soltvadkertre mentünk almáért, itt szálltunk át a gyorsról a személyvonatra, amely Soltvadkerten megállt. Mivel már hallottam a Petőfi szülőhelyét övező vitáról, nem csodálkoztam, hogy a vasútállomás homlokzatán a KISKŐRÖS felirat alá egy sorban, világító neonbetűkkel kiírták: PETŐFI SZÜLŐVÁROSA KÖSZÖNTI VENDÉGEIT. Petőfi szülőházába, amely 1880 óta múzeum, katona koromban, 1970 tavaszán jutottam be. Küszöbe fölött *Palota és kunyhó* (1847) című verséből olvashattam:

Szent a küszöb, melyen beléptem én.
Oh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.

A ház nyitott kéményű konyhájából balra nyílik az utcai szoba, ahol Petrovics Sándor 1823 szilveszter éjjelén megszületett. Itt láthattam a keményfából készült ágyat, amelyben az édesanya, Hrúz Mária megszülte első gyermekét. Elsősorban a Petőfi családtól fennmaradt ereklyék ragadtak meg: az ágy mellett Petrovicsék öreg almáriuma (szekrény), rajta a jó öreg kocsmáros csutorája. Az ajtó melletti sarokban állt Petőfi ládája, ami eredetileg édesapjáé volt domonyi székálló legény korában, ahogy erről felirata tanúskodik: STEPHANUS PETROVITS DOMONYI Szék. álló Legény. Die 7. Sept. Anno 1815. A láda Petőfi hűséges útitársa volt, csak nősülése után került vissza szüleihez. *Anyám tyúkja* című versében örökítette meg 1848-ban:

Itt szaladgál föl és alá,
Még a ládára is fölszáll,
Eszébe jut, kotkodácsol,
S nem verik ki a szobából.

A szülők halála után öccse, Petrovics István őrizte meg kedves családi ereklyeként a ládát, tőle került nagybátyjukhoz, a Cinkotán élő Hrúz Ádámhoz, aki Kéry Gyulának, a Petőfi-emlékek szorgos gyűjtőjének ajándékozta, ő helyezte el a kiskőrösi kiállításon. Még két eredeti ereklyét láthattam: egy óncancsót, a kiskőrösi evangélikus gyülekezet keresztelő kancsóját, amivel Petőfit megkeresztelték, és édesapja kedves, fafaragású pipáját 1745-ből. A szoba további bútorai nem Petrovicséktól maradtak fenn, hanem korabeli bútorok Kiskőrösről. Petőfi szülőházának két udvari szobájában életművéből láthattam irodalomtörténeti kiállítást. Istenes József *„Szent a küszöb…" Petőfi szülőházának története* című munkájában, amit látogatásom óta őrzök, *Petőfi kiskőrösi születését igazoló érvek történeti összefoglalását* is közölte. A körültekintően összegyűjtött adatokkal természetesen a kiskőrösi szülőhely mellett érvelt (Istenes 1960, 35–70).

Első magyar életrajzírója, Gyulai Pál, aki felesége, Szendrey Mária révén Petőfi sógora, szülőhelyének megállapításánál *Szülőföldemen* című verséből indult ki:

Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város a születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!"

Mivel a költemény alá Petőfi maga írta: *Félegyháza, 1848. június 6–8.,* Gyulai ezt tekintette szülőhelyének. Ezzel szemben a *Vasárnapi Ujság* 1857. január 4-ei számában megjelent Sárkány János cikke: *Felvilágosítás Petőfi Sándor születés-helyéről s napjáról* címmel: „A szerző 1845 óta volt Kiskőrös evangélikus lelkésze, Petőfinek pedig hajdan osztály-, sőt lakótársa a sárszentlőrinci lutheránus kisgimnáziumban, s később is jóbarátja. Most ő tette közzé elsőként a kiskőrösi evangélikus egyház anyakönyvéből Petrovicsék Sándor fiának keresztelési adatát, 1823. január 1-jéről, amelyet – az első »szülőhely-vitában« – végül Gyulai is elfogadott, mint perdöntő érvet" (Kerényi 1998, 10–11; Gyulai 1961, 175–179).

Petőfi saját kezével egyetlen alkalommal, a pápai református kollégium iskolai törvényeit, házirendjét 1842-ben elfogadva, írta le személyi adatait. Az 544. sorszámú diák Petrovics Sándor, 19 éves, lutheránus, kis-kőrösi születés Pest megyében. Ugyanakkor a pápai kollégium hivatalos értesítőjében szülőhelyeként Kiskőrös mellett Szabadszállást is szerepeltették.

A *Petőfi-album*ban a költő gyermek- és diákkoráról írta Kéry Gyula: „A gyermek még csak 22 hónapos volt, amikor apja sorsa jobbra fordulván, a nagyobb félegyházi mészárszéket árendálta ki, és családjával Kis-Kőrösről Félegyházára költözött. Velök ment a dajka is…" (Kéry 1907, 11). Petőfi választott szülőföldjének a Kiskunságot tekintette, félegyházinak vallotta magát 1842-ben a fehérvári

színtársulatban és 1847-ben házasságkötése alkalmával. *Kiskunság* című versében is ezt nyilvánította ki 1848-ban:

Hova szívem, lelkem
Mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott,
Ujra láttam végre születésem földét,
A szép Kiskunságot!
Bejártam a rónát,
Melyet átölel a Tisza–Duna karja,
S ölében, mint kedves mosolygó gyermekét,
Az anya, úgy tartja.
…

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával,
Szanaszét a város végén a szélmalmok
Széles vitorlákkal.
Ugy szeretek állni
A szélmalmok előtt! elnézem ezeket,
Amint vitorlájok hányja, egyre hányja
A cigánykereket.

E sorokból Félegyházára ismerünk.

A szülőhelyvitát Kerényi Ferenc ezzel zárta: „Ha nem is annyi, mint amennyi görög város Homéroszért, Petőfi születéséért is három város vetélkedett az idők során: Szabadszállás, Kiskőrös és Kiskunfélegyháza. Ma már mindháromnak meghatározhatjuk szerepét Petőfi Sándor életrajzában. Szabadszálláson nyomon követhetjük a család emelkedését; Kiskőröst illeti az anyakönyvi születés dicsősége, míg Kiskunfélegyházát ugyanolyan jogosan a költő szellemi szülőhelyének tekinthetjük… Kiskőröst tekintjük Petőfi Sándor szülővárosának, születésnapját pedig hagyományosan szilveszter éjjelén ünnepeljük” (Kerényi 1998, 11, 13).

Petőfi kultusza Kiskőrösön ma is eleven. A Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum az Országos Petőfi Sándor Társasággal közösen 1997 óta szervezi meg a Petőfi-szilvesztert. Minden évben a költővel azonos napon, azaz január elsején született egyéves gyermekeket és szüleiket Kiskőrös város önkormányzata meghívja az ünnepségre: megajándékozzák őket Petőfi összes költeményeinek kötetével. A galériában képzőművészeti kiállítást nyitnak, színielőadásra is sor kerül. A Szarvas Fogadóban Petőfi korabeli receptek alapján készült vacsora, éjfélkor a Szülőháznál koszorúzás, végül a résztvevők az evangélikus templomba vonulnak, ahol megtekinthetik Petrovics Sándor születési anyakönyvi bejegyzését. A résztvevő hölgyek és urak közül többen is reformkori magyar viseletben jelennek meg a Petőfi-szilveszteren. A Petőfi Szülőházat és Emlékmúzeumot évente 20 000 látogató keresi fel.

Petőfi 1843. május végétől július elejéig próbált szerencsét Pozsonyban. Fekete Gábor nem vette fel országgyűlési színtársulatához, az *Országgyűlési Tudósítások* másolásából tengette magát. Itt írta *Távolból* című versét, küldte üzenetét édesanyjának a dunavecsei kis lakba. Szülei 1844. november 1-jéig a dunavecsei árendás kocsma épületében laktak, pár lépésnyire a Duna-parttól. Utolsó versszakában az olvasónak elárulja szomorú helyzetét:

…Szép hazámba ismerősök mennek;
Jó anyámnak tőlök mit izenjek?
Szóljatok be, földiek, ha lészen
Útazástok háza közelében.

Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse…
Ah, ha tudá, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szive a szegénynek!

Július elején Pestre jött Nagy Ignác hívására, hogy regényfordításokat készítsen.

Magam felvidéki kutatóutam második állomásán, 1980-ban jártam Pozsonyban, ahol váratlanul elért Petőfi Sándor. A Szőlészeti Múzeum állandó kiállításában Szent Orbán, a szőlőhegyek, szőlőművelők védőszentjének tiszteletéről beszélgettünk német nyelven František Kalesný kollégámmal. Egy hatalmas Orbán-szobor mellett álltam, amikor a teremőr, egy idős hölgy felém jött, és elszavalta Petőfi Sándor *Orbán* című versét (1845):

Komor, mogorva férfiú
Volt Orbán,
Bár oly vidám hajnal pirult
Az orrán.
De hisz mogorva ép azért
Volt Orbán,
Mert oly vidám hajnal pirult
Az orrán.

Oka egyébiránt maga
Volt Orbán,
Hogy oly vidám hajnal pirult
Az orrán.
Temérdek borfélét ivott
Meg Orbán,
Vidám hajnal azért pirult
Az orrán.

A teremőr hölgy a régi pozsonyiak közül való volt, akik mindhárom nyelven beszéltek: magyarul, németül és szlovákul. Bizonyára magyar iskolába járt, ott tanult Petőfiről. Szavalata ma is kedves pozsonyi emlékem.

Az Alsó-Garam menti néprajzi gyűjtés során 1985-ben jutottam el Pató Pál úr sírjához a szőgyéni temetőbe (Esztergom m.). Bartra utaztam, s az autóbuszról Szőgyénben kellett átszállni. Tudtam, hogy a szőgyéni temetőben nyugszik Pató Pál, akiről Petőfi 1847-ben megmintázta, kifigurázta a semmittevő köznemességet *Pató Pál úr* című híres versében. A barti csatlakozásig volt annyi időm, hogy a temetőben megkeressem sírját. Gyorsan megtaláltam *Pathó Pál* és második felesége *Wargha Erzsébet* hazai vörösmárvány síremlékét. A vers így hangzik:

Mint elátkozott királyfi
Túl az Óperencián,
Él magában falujában
Pató Pál úr mogorván.
Be más lenne itt az élet.
Ha egy ifjú feleség…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Roskadófélben van a ház,
Hámlik le a vakolat,
S a szél egy darab födéllel
Már tudj' isten hol szalad;
Javítsuk ki, mert maholnap
Pallásról néz be az ég…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Puszta a kert, e helyett a
Szántóföld szépen virít,
Termi bőven a pipacsnak
Mindenféle nemeit.
Mit henyél az a sok béres?
Mit henyélnek az ekék?
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Hát a mente, hát a nadrág,
Úgy megritkult, olyan ó,
Hogy szunyoghálónak is már
Csak szükségből volna jó;

Híni kell csak a szabót, a
Posztó meg van véve rég…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!”

Életét így tengi által;
Bár apái nékie
Mindent oly bőven hagyának,
Soha sincsen semmije.
De ez nem az ő hibája;
Ő magyarnak születék,
S hazájában ősi jelszó:
„Ej, ráérünk arra még!”

Pathó Péter Pál kisnemesi családban született 1795-ben Muzslán (Esztergom m.). Esztergom vármegye alszolgabírája, Szőgyén község jegyzője, 1848-ban a helyi nemzetőrség megszervezője volt. Mindehhez tevékeny, aktív élet szükségeltetett. Családi élete is mozgalmas lehetett. Házasság révén került Szőgyénbe Bényből. Kétszer nősült (1818, 1843), mindkét felesége: Menyhárt Terézia és Varga Erzsébet is szőgyéni illetőségű. Két feleségétől hat gyermeke született. Mindez ellentmond a költő által róla rajzolt elszomorító képnek. 1855-ben hunyt el Szőgyénben.

Feleségemmel és két fiammal 1990 tavaszán felkerestük Teleki Pál sírját a máriabesnyői temetőben. Ekkor jutottunk el a szomszédba, a Petőfi Múzeumba, a költő aszódi iskolájába. Petőfit a sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumban töltött két év, a pesti evangélikus majd a piarista gimnáziumban abszolvált egy-egy tanév után 1835 szeptemberében íratta be édesapja az aszódi evangélikus gimnáziumba, ahol három évig tanult. A Petrovics család aszódi kötődéséről, az iskoláról, elismert tanáráról, Petőfi felkészültségéről, eredményeiről Kerényi Ferenc írta: „Mind a Petrovics, mind a Hrúz családnak volt már ez a mezőváros lakóhelye, és Petrovics Sándor elmondhatta, hogy nemcsak szülei, de apai nagyszülei is itt házasodtak össze, apját pedig itt is keresztelték. Az iskolát és tanárát, Koren Istvánt Martiny Károly, a kisdiák keresztapja ajánlotta. Okkal tehette: Koren a Podmaniczky bárók pártfogoltja, nagy múltú evangélikus tanintézménynek már 27., névről ismert »rektora« volt. Egyike a hazai oktatásügy közkatonáinak: Aszódon 1833-tól 23 esztendőn át tanított (teljes pályája 46 évre terjedt), hat nyelven beszélt (szlovák anyanyelvén kívül magyarul, latinul, görögül, németül és franciául). Petrovics Sándor „kis világfinak” érezhette magát osztálytársai körében; pesti tapasztalatai, rajztudása, német és latin nyelvismerete emelték ki őt a többiek közül. Iskolai bizonyítványai soha nem is voltak ennyire jók; olvasott, tanult az iskolán kívül is; itt ismerkedett meg a francia nyelv alapelemeivel” (Kerényi 1998, 18).

Megerősítette ezt tanára, Koren István, a *Vasárnapi Ujság* 1875. május 31-ei számában közzétett levelében: „Csak röviden megérintem még az aszódi iskolába

járásának végeredményét: latinul és németül elég helyesen beszélt, verseket faragni is próbálkozott; a magyar irányban annyira kitüntette magát, hogy ő bízatott meg az akkoriban szokásos búcsúszó (valedictio) elkészítésével és elmondásával; írt és rajzolt minden társai közt a legjobban, s ő volt egyedül, ki a közös szépírási mutatványok szóalapját csinos koszorúval díszítette; zongorázni is tanult, de kevés hajlammal" (Koren 1875, 338).

Szállása a módosabb otthonnak számító Neumann Frigyes tekintélyes német iparos özvegyénél volt a Hatvani úton, a városháza utáni második házban, a gimnázium közelében. Szüleitől jelentős anyagi áldozatot követelt itteni lakása, de a Neumann család jótékony hatása minden pénzt megért, amiben Petrovicsék akkor még nem szűkölködtek: „Hasonló a helyzet az ekkor már számottevő vagyonát folyamatosan gyarapító, saját házzal és tekintélyes belső fundussal, szántóföldekkel, legelőkkel, 500 barázda szőlővel, csordányi állatállománnyal rendelkező mészáros, kocsmabérlő, malomtulajdonos Petrovics István esetében is, akinek anyagi viszonyai ekkor még megengedték, hogy fia számára költségesebbet ugyan, de jó, kényelmes szállást biztosítson. Mindez a különórának számító zongoratanítással és francia nyelvleckékkel és a nélkülözhetetlen zsebpénzzel együtt évi 120–150 forintos kiadást jelentett számára, ami akkor bizony tekintélyes összegnek számított. A kényelem mellett fontos szempont lehetett az a családias, nyugodt polgári légkör, amit az igényes Neumanné a házában kialakított. Azt se felejtsük el, hogy a Birodalomból származó család minden tagja anyanyelvi szinten beszélt németül, mely nyelv ismeretét a fiatal mészáros fiú e baráti légkörben tökéletesíthetett. Hangsúlyozni kell: Petőfi hároméves, sikeres aszódi diákoskodásának az egyik alapját, szilárd pontját jelentette a Neumann-ház, a Neumann család, ami – bizonyos vonatkozásban – még kedvezőbb állapotokat biztosított a tanulónak, mint a szabadszállási otthon" (Asztalos 2005, 70).

Egy évtized múltán a kassai társzekérrel Aszódon keresztül utaztában felidézte, az *Uti jegyzetek*ben megírta iskolavárosával kapcsolatos érzelmeit: „Aszód! Hanem ezt nem olvasnod kellene a phlegmaticus papirról, de hallanod, ah, hallanod, a mint ajkaimról legördül társaságában az elandalodás sohajtásának: Aszód – ! – ! – Csak egyszer kellene ezt a szót tőlem hallanod, s azonnan kitalálnád, hogy én itt három esztendeig tanultam… akarom mondani: jártam iskolába. S mily eseménydús három esztendő!

1. Itt kezdtem verseket csinálni – –
2. Itt voltam először szerelmes – –
3. Itt akartam először színésszé lenni. –

A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenniakarásnak pedig nem annyira eredete, mint következménye nevezetes. Nevezetes és szomorú! Professorom (Isten áldja meg őt!) jónak látta, tettbe menendő tervemet egy olly férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatra méltó képen való módon gyülölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen éppen az atyám volt, ki – mint jó atyához illik – a veszedelmes hirvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fija megmentésére

rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, mellyek még hetek mulva is meglátszottak… hátamon és lelkem porsátorának egyéb részein. Mind e történetek keresztülhuzódtak emlékezetemen, mialatt szekerünk Aszód utcáinak sarán huzatott keresztül, melly mély, mint itt keletkezett első szerelmem volt" (Petőfi 1956, 19).

Aszódi eseménydús három esztendejének történéseiből elsőként említette: itt kezdett verseket írni. Aszódon keletkezett korai költeményei közül első és egyetlen verse a búcsúbeszéd megírására és elmondására Koren István professzor az iskola egyik legjobb tanulóját: a végzős Petrovics Sándort kérte fel. A vizsga, szokás szerint, az aszódi egangélikus templomban zajlott le, az egyházi felügyelő, báró Podmaniczky Lajos, a további felügyelők: Sárkány Sámuel főesperes, Esztergály Mihály alesperes, Braxatoris Károly dékán, Mikulás Dániel aszódi és környékbeli lelkészek, Ode Vilmos a mezőváros bírája, a település más előkelőségei, a szülők és a diákok jelenlétében. Petőfi 54 hexameterből álló költeményében tőlük, tanítójuktól, társaiktól búcsúzott:

Mai ünnep válni megenged
Tőletek s a tanulástól, míg belekezdeni kell majd.
Nagyságos báró, tanodánk kegyes elnöke s atyja!
S ti tisztelt figyelők, ti nagytudományu atyáink!
Volt türedelmetökért szívünk mit nektek adózzon,
Hogy minket hallgatni nem untatok el, rebegőket?
Gonditokért hálás kebelünk forró köszönetjét
És a csekély szálkú koszorúnkat kegybe vegyétek!
Hosszú éltetöket soha gond, bú, baj ne epessze,
Létünk és tanodánk folyton kegyetöknek örüljön!

Drága tanító úr, ki fáradhatatlan iparral
A tudományokban jártassá tenni akartál
Bennünk', vedd végső együttlétünkben ezen pár
Búcsúszót, mert elválunk sok időre tetőled!

S ti kedves helyek, ahol számt'lanszor mulatoztunk
Vagy nagy körbe' leülve, vagy a labdát veregetve
És kapkodva, vagy ugrándozva, vagy édes örömben
Víg dallokra fakadva, ezentúl csend üli kedvelt
Tájitokat, már-már elhagyni fogunk mi ezennel!
…
S most társim! miután végét már érte a munka,
Amely tíz hóig szűnetlen foly vala köztünk,
Jóisten veletek! Tanodánkat hagyjuk örömmel
És szaporán édes szüleink kebelébe siessünk!

Aszód, 1838. június

Petőfi teljesítményét ezekkel a szavakkal értékelte Asztalos István: „A Búcsúzás tehát nem más, mint az aszódi iskolát kitűnő eredménnyel befejezett Petrovics Sándor jól sikerült verses »dolgozata«, mely műnek alkotójáról még senki sem gondolta, hogy néhány év múlva ő lesz a magyar költészet, nemzeti kultúránk legfényesebb csillaga" (Asztalos 2005, 104).

Másodikként említette aszódi életéből: itt volt először szerelmes. Feltehetően az 1836/37. tanévben beleszeretett Cancrinyi Károlyné a hartai evangélikus lelkész özvegyének Emília nevű lányába, az aszódi evangélikus elemi iskola (*kisiskola*) tanulójába. Cancrinyi Emíliához leveleket vagy verseket írt, aki talán kapcsolatban állt a szerelmes fiúval, de az is lehet, hogy szót sem váltottak. Mocskonyi József tápiószelei evangélikus lelkészhez ment feleségül. Grácban katonaként 1840-ben írt a *Galga partihoz* című versében állított emléket Aszódnak, itteni első szerelmének, egy barna lánynak:

Üdvözöllek messze bérctetőkről,
Szent helyek!
Hol a Galga lassu andalgással
Hempelyeg.

Hol pályája éden volt a gyermek-
Ifjunak.
Hol az életüdv örömvirági
Nyíltanak.

Lángszerelmem szép viszonozója,
Emlékezve küldsz-e még sohajt a
Szív után,

Mellyet annyi kéjnek bölcsejében
Ringatál,
Mellynek első éneket lantjára
Te csalál?

Ah, rád vissza bús könyhullatással
Néz szemem:
Vesztve téged vésze boldogságom,
Mindenem!

Grác, 1840. május 1.

Harmadikként említette Aszódról: itt akart először színész lenni. A történetet idéztem úti jegyzeteiből (1845), azt csupán néhány adattal egészítem ki. Petrovics Sándor 15 éves aszódi diák 1837 júniusában kikérte iskolai bizonyítványát Koren István professzortól, mivel csatlakozni szeretett volt az Aszódon fellépő

Balogh István színtársulatához. Tanára megtagadta kérését, a színészek távozásáig bezárta a szökni próbáló diákot, és szándékáról értesítette szüleit. Azonnal Aszódra utazó apja megtorlását szemléletesen írta le a költő. *Első esküm* című versében, 1847-ben visszatért életének erre a szomorú eseményére:

Nem az fájt már, hogy nem leszek színész,
De hogy maradni kényszerítenek.
A kényszerítés égett lelkemen,
Mint a görögtűz, olthatatlanúl.
Itt tettem első esküvésemet,
Nagy és szent esküt mondék börtönömben,
Hogy életemnek egy főcélja lesz,
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.

Petőfi személyiségfejlődésére Aszódon hatott az önképzés, az olvasás is. A gimnázium könyvtárát báró Podmaniczky Lajos alapította 76 kötettel, köztük német, latin, magyar nyelvű művekkel. 1838-ra az állomány 118 kötetre gyarapodott. Petőfi a három tanév során 47 kötetet kölcsönzött az iskolai könyvtárból, ezzel a harmadik a legtöbbet olvasó diáktársai közül. Koren István professzor magánkönyvtára komoly szakkönyvekből, tankönyvekből állt: magyar irodalom, német irodalom, francia–angol irodalom, szlovák irodalom, pedagógia, geográfia, történelem, ásványtan, botanika, zoológia, fizika, matematika, teológia, filozófia témájú könyvekkel. E tematikai sokszínűséget megkövetelte: minden tantárgyat egyedül oktatott az iskolában, amihez a felkészülést könyvei segítették. Könyvtárában megtalálható volt Ján Kollár három műve, köztük 1834-ben Budán megjelent, híres szlovák népköltési gyűjteménye: *Národnie Zpievanky,* mai helyesírással: *Národnie spievanky.* Petőfit a pesti evangélikus és a piarista gimnáziumban is Ján Kollár (1782–1852) a nemzetébresztő szlovák papköltő tanította evangélikus hittanra, nála konfirmált. Nem voltak különösebb hatással egymásra (Asztalos 1989, 54, 58; Kerényi 2008, 37, 42; Kollár 1953).

Petőfi aszódi tanulmányainak végére nyilvánvalóvá vált Petrovics István tönkremenése, amely fia további anyagi támogatását, taníttatását lehetetlenné tette. A Petrovics család tönkrejutását elemezte Kerényi Ferenc: „Petrovics egyre kevesebbet foglalkozott eredeti mesterségével. Vásárokra járt, állatokat vásárolt, körbelátogatta bérleteit, és mindinkább vállalkozásai pénzügyeivel foglalkozott. Mészárszékeibe székálló legényeket (afféle üzletvezetőket), italméréseibe és fogadóiba kocsmárosokat kellett állítania. Ehhez már nem volt elég a család és a rokonság; az alkalmazottak számával pedig egyenes arányban nőtt a kockázat lehetősége… A készpénzkihelyezések során óhatatlanul kialakult a körbetartozások hálója… Bukásának közvetlen oka mégis az volt, hogy 1835. március 29-én felesben szabadszállási székálló legényével, Matulay Andrással három évre kibérelték a Dunán túl fekvő, Fejér megyei Ercsi mezőváros mészárszékét. Petrovics feladata ebben a felállásban a jószágok beszerzése volt.

A közös bérlet 1835-ben – a marhavész miatt – veszteséggel járt. Ezért 1836-ban Matulay kilépett, a veszteséges vállalkozást minden kötelezettségével együtt társára bízva, viszont a Petrovicsnál letett 6000 váltóforint biztosítékát azonnal követelni kezdte. Ennek jogszerűségét Petrovics elismerte. Az 1837–38-ban székálló legényként tovább dolgozó Matulay a távolabbi, ritkán felkereshető és nehezebben ellenőrizhető Ercsiben azonban be is csapta, amikor a kimért hús árából 1579 forinttal maradt adósa. A családi vagyon még ezt is elbírta volna (a szerződésekben lekötött földjei értéke 8400 váltóforintot tett ki), ám ekkor bekövetkezett az árvízkár" (Kerényi 2008, 47–48).

Az aszódi evangélikus gimnázium a földbirtokos Podmaniczky család támogatásával 1769–1771 között épült. Falait a határban bányászott homokkőből és a Podmaniczkyak téglaégetőiből származó téglából rakták. Zsuppal fedett, földszintes, hatablakos épület volt. Petőfi aszódi tanulmányai idejében egy nagy és egy kisebb tanteremből, valamint a professzor háromszobás-konyhás lakásából állt. 1871/72-ben a széles földszinti falakra emeletet húztak, így nyerte el mai formáját, amelyben 1948-ban bekövetkezett államosításáig a gimnázium működött. Az épületben 1958-ban helyezték el a Petőfi Múzeumot, amelynek gyűjtőterülete 19 Galga-menti település. Kiállításán a Galga-menti gazdag viseletkultúra bemutatása mellett hangsúlyt kap Petőfi Sándor aszódi diákéveinek és a Petőfi Gimnázium történetének ismertetése. A múzeum előtti parkban áll a fiatal Petőfi Sándor mellszobra, Kovács Ferenc alkotása (1972).

FEHÉREGYHÁZA. A magyar honfoglalás millecentenáriumi évében, 1996 nyarán fiaimmal a székelyföldi Illyefalvára (Háromszék m.), a néprajzi szemináriumra utaztunk. Útközben megálltunk a segesvári csatatéren, Fehéregyházán. Petőfi Sándor Bem tábornok segédtisztjeként az erdélyi hadművelet során 1849. július 30-án érkezett meg Székelykeresztúrra, Fehéregyházától 17 kilométerre. A szerencsétlen kimenetelű csatát megelőző utolsó éjszakáját Székelykeresztúron a Gyárfás-házban, a birtok akkori bérlőjénél, Varga Zsigmondnál töltötte. Vacsora után a társaság a kert nagy körtefája alatt szórakozott, dalolt. A vén körtefa megérte a 20. század második felét, úgy mondják: a Gyárfás család időközönként marhavérrel öntözte a tövét, ezért maradt meg. Az 1970-es években pusztuló törzsét már vaspántok fogták össze, de egy-egy ága tavaszonként még kihajtott. Körülötte kerítés, rajta márványtáblán Kányádi Sándor verssorai:

Haldoklik az öreg tanú,
Petőfi vén körtefája.
Azt beszélik, ő látta volt
verset írni utoljára.

A Petőfi-körtefáról számos településre vittek oltóágat Erdélyben és Magyarországon. Legutóbb Szarvas József színművész 2022-ben Fejér megyében a seregélyesi tájház udvarára ültette el a körtefa egyik utódát. A színművész eddig

16 oltóágat kapott Petőfi körtefájából (Dávid–Mikó 1972, 264–266; Tihanyi 2022, 10).

Három helyszínen róhattuk le kegyeletünket: 1. A Petőfi Múzeumban a fehéregyházi síkon, amit a helyi földbirtokos, Haller Louise grófnő alapított. Az itt kiállított Petőfi-ereklyéket 1916-ban elmenekítették az Erdélybe betörő román hadsereg elől. Az impériumváltozást követően a román hatóságok a múzeumot megszüntették, 1940–1944 között az ünneplést is betiltották. 1945. július 29-én fényes ünnepségsorozat csúcspontjaként nyitották meg. Ezt követően az évenkénti hivatalos ünnepségek hagyománya csak 1987-ben szakadt meg, amikor újra betiltották a megemlékezést. 1998-ban fenntartását a helyi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület vette át. Kertjében felállították Petőfi és Bem szobrát. 2. A falu szélén, az országúttól 3 km-re délre egy kis dombon áll a fehéregyházi csatában elesett honvédek turulmadaras emlékműve, magas obeliszk. Valószínűleg Petőfi Sándor is alatta nyugszik. A közös sír helyét Haller Ferenc 1867-ben bekerítette, köré hársfákat ültetett. Az emlékoszlopot 1887–1888-ban Alpár Ignác tervezte, tetejére a bronz turult 1897-ben Köllő Miklós készítette. A csata színhelyét 1900-ban a Magyar Állam vásárolta meg nyilvános árverésen Haller Louise-tól. Az obeliszken 1949. július 31-én magyar és román nyelvű emléktáblát helyeztek el. 3. Fehéregyháza és Héjjasfalva fele útján, az Ispán-kútnál 1969-ben domborműves, zömök emlékoszlopot állítottak, Hunyadi László alkotását. Magyar és román nyelvű felirata gyászos helyszínről tudósít: *Itt esett el 1849. július 31-én Petőfi Sándor forradalmár költő, a népek szabadságának harcosa. Július, 1969* (Dávid–Mikó 1972, 274, 297, 300).

A vesztésre álló csatában menekülő, civil ruhás fegyver nélküli költő utolsó órájának helyszínét és történéseit Dienes András 1956 nyarán magyar–román akadémiai munkaközösség keretében vizsgálta. *Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc* című könyvében olvashatunk az utolsó percekről, 1849. július 31. délután hat óra tájban: „A kukoricaföldekkel szegett országúton ekkor már alig volt ember, a lovasok és szekeresek valahol Héjjasfalvánál jártak. A költő még egy pár száz lépést tett a kaptatótól Héjjasfalva felé, oldalt, jobbkézről egy füzest látott, ma is ott van, a környékbeli nép által Ispánkútnak (románul: Fintina Spanului) nevezett forrás vize bugyogott itt – nagyon értelmes volt az a lépése, amikor letért az országútról, és a fedett tereprész felé igyekezett. De már nem érte el, az üldöző lándzsás lovasok hat óra tájban az úttól pár lépésnyire beérték és leszúrták" (Dienes 1962, 258–259).

Kerényi Ferenc professzor megvilágításában: „Foglaljuk össze, mi az, amit a bizonyosság erejével mondhatunk el Petőfi haláláról. A költő részt vett mint szemlélő a fehéregyházi ütközetben. A menekülés során még túljutott a falun, valahol a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országút mellett szúrták le az üldöző lovasok. A foglyok és a sebesültek között nem volt, az ütközet után hitelt érdemlően senki élve nem látta" (Kerényi 2008, 465). Az ütközetről a magyar sajtóban az első tudósítás augusztus 7-én jelent meg a kolozsvári *Szabadság* hasábjain. Egy ismeretlen, Árokalji álnevű cikkíró viszonylag pontos képet adott

a történtekről: „Aránytalanul csekély és gyakorlatlan seregünk huzamos ideig elegendő elszántsággal küzdé a csatát, de alkony felé új erő érkezvén az ellentáborhoz, ez az ütközetnek eldöntő fordulatot adott. Hős vezérünk maga is szinte áldozata lőn túlmerész vállalatának, míg koszorús népköltőnk, a tűzlelkű P. S. hír szerint elveszett" (Endrődi 1911, 537).

A népi emlékezet szibériai hadifogságban folytatja a költő életét, ahogy ezt Juhász János, 1956-ban 62 éves, fehéregyházi lakos Dienes Andrásnak elmondta: „Én úgy hallottam az öregektől Petőfi halálát, hogy Petőfi itt volt a Szőlőhegyen, mikor jöttek a kozákok. Katonaruhában volt, a kozákok észrevették. Akkor hirtelen odatermett egy lovasember fekete lovon és azt mondta Petőfinek: »Ülj fel, Sándor!…« – Hogy ki volt a lovasember, nem tudom, azt senki se tudja. Petőfi felült a lóra, a lovas vitte az úton, de a Spánkútjánál Petőfi leugrott a lóról, és beszaladt a mocsárba, ami ott volt. A kozákok körülfogták a mocsarat, megtalálták Petőfit, és elvitték Szibériába. Mikor az első háború volt, egy magyar katonatiszt megtalálta Szibériában Petőfi sírját, haza is akarta hozni a csontjait, de ő is ott halt meg, nem hozhatta haza" (Dienes 1957, 266).

Fehéregyháza Petőfi-ereklyéi között felidéztem Sárosi tanító nénit, aki negyedikes korunkban, Zámolyon gyakran mesélt Petőfi Sándorról, a segesvári csatáról. Azt mondta: ha feltárnák a tömegsírt, azonosítani tudnák Petőfit, mivel farkasfoga volt. A farkasfogas költőt azóta keresem Kiskőröstől Fehéregyházáig, eltúlzott reményekkel még Barguzinban is.

A Dunaújvárosban rendezett Fejér megyei ifjúsági honismereti tábor diákjaival 1997 nyarán jutottunk el Szalkszentmártonba, a Petőfi Sándor Emlékmúzeumba. Dunapenteléről a túlparti Szalkszentmártonba közlekedő komppal keltünk át a Dunán, ott és ahogy 1843 januárjában a Székesfehérvárról nyolc szekérrel Kecskemétnek tartó színtársulat tagjai, köztük Petőfi Sándor. Átkelés előtt a hidegben a színészek a parti révcsárdában melegített, paprikás bort ittak.

Petőfi szülei Dunavecséről költöztek Szalkszentmártonba, ahol 1844. november elsejétől előbb a Duna parti révcsárdát, majd 1845 áprilisától 1846 áprilisáig a belső vendégfogadót és mészárszéket bérelték. Utóbbit Szalkszentmárton mezőváros földesura, gróf Festetics György építtette 1810-ben. Az épületegyüttesről kitűnő leírást készített Magyar Imre uradalmi jószágigazgató 1822-ben: „A Nagy Vendégfogadó vagyon a belső Városban, a Boltos ház, és az oskola között, vagyon benne két vendég szoba, egy bor ivó, a vendégfogadós lakása, egy konyha és két kamara, alatta pedig egy pincze; ezen kívül itt vagyon a mészárszék, és ahhoz egy faggyús kamara mind egy zsindelyes födél alatt, falai téglából vagynak rakva mind jó karban állanak – az udvara közepén vagyon a szekér szin kő oszlopokra; napnyugotnak pedig éjszaki déli Directióban vagynak istállók mind fa sindely födél alatt az udvarra téglából rakott falakkal vagy békerítve…" (Majsai 1996, 41–42). Az új bérlő, Petrovics István ilyen körülmények között élt és dolgozott egyesztendős bérlete során.

Az országos ismertségűvé vált költő 1845 júliusában látogatta meg szüleit az új bérleményben. Tele volt tervekkel, feladatokkal. A nyugodt háborítatlan

alkotómunkát édesanyja teremtette meg azzal, hogy a két vendégszoba közül az egyiket, az ablakaival az udvarra nézőt biztosította költő fiának. Petőfi édesanyja iránti szeretetét szalkszentmártoni beköszöntő versével: a *Fekete kenyér*rel fejezte ki. Édesapja felé irányuló hálját a *Jó öreg kocsmáros* című verséből érezzük:

Itt, ahonnan messze kell utazni, míg az
Ember hegyet láthat, itt a szép alföldön,
Itten élek én most megelégedéssel,
Mert időm vidáman, boldogságban töltöm.
Falu kocsmájában van az én lakásom;
Csendes kocsma ez, csak néha zajlik éjjel.
Egy jó öregember benne a kocsmáros…
Áldja meg az isten mind a két kezével!

Szalkszentmárton, 1845. augusztus 20. – szept. 8. között

1845. július 12. és 1846. április 24. közötti több mint kilenc hónapot, apróbb megszakításokkal, a szülői házban töltötte: pontosan 150 napot, azaz öt hónapot. Ideje kemény munkával telt, ahogy erről szemtanúként Kardos István szalkszentmártoni segédtanító 1854. április 25-én kelt, Jókai Mórnak címzett levelében olvashatunk: „Rendesen, – egy nap ugy, mint más nap, – szüntelen iró asztalánál ült, mellyet csak alkonyatkor hagyott el, 's az estebéd elérkeztéig hozzánk, mint tőszomszédi tanitókhoz átjött, hogy beszélgetés, vagy egy két párti tárkli játszás, vagy mezőnni sétállás által szerezzen magának szórakozást, vagy ujjulást. Ezután ismét iró asztalánál találta őt sokszor még az éjfél is, – írva vagy olvasva. Ki arra elment, azt gondolá, hogy ott talán beteget vírasztanak. Midőn a' szorgalmas anya, korán – dolgai tevése végett – ajtaja vagy ablaka előtt kiméletesen lábujhegyen elment, hogy csendes álmában fiát ne zavarja: többnyire ébren találta. Már akkor ő kedves barátját – a' hajnalt – köszönté" (Majsai 1996, 94). Munkás hétköznapjait a szalkszentmártoni szóbeli hagyomány is megőrizte. Kanász Mihály, 1955-ben 70 éves, visszaemlékezése szerint: „Öregapám jól ismerte Petrovics Istvánt, a községtől árendálta a kocsmát. Öregapám sokszor járt a kocsmában, ott ismerte meg a kocsmáros fiát, Petőfit. Petőfi néha bement a kocsmaszobába, leült az asztalhoz, szóba állt a falubeli legényekkel, beszélgetett velük, egyszer egy versét is elszavalta nekik. De mikor írta a verseket, akkor senkivel szóba nem állt, nem szerette, ha zavarják. Bezárkózott a szobájába, a ház végében volt az utolsó szoba; sokszor látta öregapám Petőfit: az ablaknál állt, gondolkozott. A szobája ajtaján volt egy keresztvas, ha írta a verseket, feltette az ajtajára a keresztvasat, senkit be nem engedett" (Dienes 1957, 153–154).

Megfeszített munkájának meg is lett az eredménye: Szalkszentmártonban 112 verset, két színművet (*Zöld Marci, Tigris és hiéna*), egy regényt (*A hóhér kötele*) írt. Ha fellapozzuk összes költeményeit, meggyőződhetünk róla, hogy Pest után a legtöbb versét Szalkszentmártonban írta.

Bérleti szerződésük lejártával Petrovics Istvánék Dömsödön vettek ki egy kisebb bérletet, ahova átköltöztek. Ingóságaik egy részét Szalkszentmártonban árverésre bocsátották, hogy adósságukból törleszteni tudjanak. Használati tárgyaikat helyi családok vették meg. Közülük többen megőrizték Petrovicsék holmiját. Tőlük összesen 18 Petőfi-relikviát gyűjtött össze Majsai Károly helyi pedagógus, az 1972-ben a nagyvendéglő épületében megnyílt Petőfi Sándor Emlékmúzeum életre hívója. Kiállítása négy témakörrel foglalkozik: a Petőfi család gazdasági tevékenységének emlékei; Petőfi és szülei Szalkszentmártonban; Petőfi lakó- és dolgozószobája; a vendégfogadó és mészárszék helyiségei, udvara és építményei. Figyelemre méltó az udvaron a tíz lábon álló nyitott kocsiszín.

Szalkszentmártonban a Petőfi-kultusz jóval korábbi az Emlékmúzeum megnyitásánál. Szalkszentmárton közönsége, a Petőfi Társaság közreműködésével 1901-ben domborműves emléktáblával jelölte meg a nagyvendéglő utcai homlokzatát, mint Petőfi egykori lakóházát. Rajta *Jövendölés* (1843) című verséből idéztek:

„Anyám az álmok nem hazudnak;
Takarjon bár a szemfödél:
Dicső neve költő-fiadnak,
Anyám, soká, örökké él."

Verebes Károly budapesti műbútorasztalos 1924-ben elkészítette a budapesti Petőfi Múzeumban őrzött Petőfi-relikviák, bútorok másolatát. A Petőfi Társaság ebből rendezte be, nyitotta meg 1924. március 15-én Szalkszentmártonban a hajdani vendégfogadóban Petőfi Sándor egykori lakószobáját. Petőfi Sándor halálának 120. évfordulóján, 1969-ben avatták fel Szalkszentmártonban az egykori nagyvendéglő előtt Marton László szobrászművész egész alakos bronz Petőfi szobrát.

Feleségemmel és fiaimmal 1998 októberében Sárszentlőrincen részt vettünk az ozorai diadal 150. évfordulóján a Tolna Megyei Honismereti Egyesület által rendezett konferencián, amelynek helyszíne az evangélikus templom volt. Az ozorai csatához kapcsolódó néphagyományokról tartottam előadást. Ebéd után megnéztük Sárszentlőrincen a Petőfi Emlékház kiállításait majd a négyökrös szekér útján Borjádra, a Petőfi Emlékmeheshez zarándokoltunk. Vendéglátónk és útikalauzunk Csepregi Béla evangélikus lelkész, a Petőfi-hagyományok őrzője és Nagy Janka Teodóra szekszárdi néprajzkutató volt.

Petőfi 1831–1833 között két osztályt végzett a sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumban, amelynek alapítása utáni első tanára 1806-tól 1808-ig Barla Mihály (1787–1824) volt. Sárszentlőrincről újabb két évre Győrbe távozott, az evangélikus gimnáziumban tanított. 1810-től korai haláláig, Kővágóörsön (Zala m.) evangélikus lelkészként szolgált. Barla Mihály 1824-ben házat építtetett Kővágóörsön, amely ma is áll (Dózsa u. 7.). A helyi kisnemesi kúriákkal azonos beosztású

lakóház szabad kéményes konyhájához mindkét oldalról egy nagy- és egy kisszoba (*benyíló*) kapcsolódik, csehsüvegboltozatú födémmel. Egyetlen kosárívből álló, csak a konyha szélességét elfoglaló, rövid *lopott tornác*cal. *A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében* című könyvemben részletesen bemutattam a Barla-házat, adatközlőm Barla Mihály és Hrúz Lídia dédunokája, dr. Simonyi Ernőné volt (Lukács 2017, 40, 128, 179–181, 140). Barla Mihály felesége, Hrúz Lídia (1779–1843) Petőfi édesanyjával, a tíz évvel fiatalabb Hrúz Máriával állt rokonságban. Gelencsér József mintaszerű családtörténeti kutatása szerint: „A Hruz család kecskeméti ága nem állt közeli rokonságban Hruz Máriával, Petőfi Sándor édesanyjával. Hanem egy törzs két ágáról volt szó. A kecskeméti Hruz család egy régebbi leágazás, akikkel Petrovics István és Hruz Mária szoros rokoni kapcsolatokat tartott. Talán azért is, mert mindkét ágban a férfiak között iparosok, kereskedők is voltak, felfele törekedtek a társadalmi ranglétrán. A kecskeméti ág magyar környezetben élt, magyarokkal is házasodott" (Gelencsér 2019, 417).

A kiskunfélegyházi Petőfi Sándor 1828–1831 között tanult Kecskeméten az evangélikus iskolában. 1829-től a kecskeméti Hrúz rokonoknál lakott mint kosztos diák. Édesapja, a jómódú mészáros középfokon is evangélikus iskolában akarta taníttatni fiát. Tudta, hogy távoli rokonuk, Barla Mihály a sárszentlőrinci gimnáziumban tanított, de ekkor Barla már nem élt. A kecskeméti rokonoktól, ismerősöktől hallhatták az iskola jó hírét. Az elismerést kivívott sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumba egyre nagyobb számban jöttek diákok a Duna túlsó oldaláról is: Kiskőrösről, Dunapatajról, Dunaegyházáról. A rendszeresen vásárokra járó Petrovics István hallhatott jó híreket erről a tanintézetről. Mindezen felbuzdulva az édesanyja, Petrovics Istvánné a kilencéves Sándort 1831 szeptemberében Szabadszállásról hozta Sárszentlőrincre, beíratta az itteni középiskolába.

Már közvetlenül alapítását követően az iskola Sárszentlőrincre helyezéséről, a környezet, a szállásadók hatásáról írta 1807. augusztus 4-ei számában a *Magyar Kurír*: „A Dunán túl levő kerületben majd egy Ekklézsiánk sints, amely az ő népessége, pallérozottsága s nagyobb kiterjedése mellett szebb, tisztább magyarsággal élne, mint a Sz. Lőrintzi Gyülekezet: hogy itt a deák nyelv mellett a tiszta magyarságban is előmenetelesen gyarapodhat az ifjúság nem tsak az Oskolában, hanem szállásain is…" A vidéki tanulók a község polgárcsaládainál laktak, de a helyi értelmiség is fogadott kosztos diákokat. Petrovicsnét az iskola vezető tanára, Haag Péter professzor irányította a jegyzői lakásba, Hittig Lajos községi jegyzőhöz és családjához, Petőfi első szálláshelyére. A legelőkelőbb házhoz került, Illyés Gyula leírása szerint: „A mészáros fia a jegyzőnél lakik. A ház száz év múlva is a falu legszebb háza volt, mikor én fölkerestem. Az L alakú épület hosszabb szára gyümölcsfák és virágágyak mentén húzódik a kert felé. Az oszlopos tornácról szőlőhegyekre látni, a tolnai táj, a Völgység, feledhetetlen édességgel hullámzó lankáira. A kis diák az épületnek a gyönyörű, széles főutcára eső rövidebb szárában, padlós, tágas, háromablakos szobában lakik,

harmadmagával, csupa úrifiúval. Legjobb barátja, iskolai padszomszédja is nemes úrfi, Sass István, a közeli Borjád földesurának gyermeke. Ő is úrifiúnak számít, méghozzá a kényeztetettek közül valónak" (Illyés 1945, 14).

A sárszentlőrinci gimnáziumban Petőfi beiratkozásának évében, 1831-ben: vallástant, latint és német nyelvet, magyar irodalmat, szépírást, hazai történelmet, világtörténelmet, földrajzot, természetrajzot, számtant, geometriát és retorikát tanítottak. Diákjai mindezt három év alatt sajátították el. A tanítás délelőtt három, délután két órában folyt, szerda és szombat délután szabad volt. Mindezt egyetlen, jól képzett, külföldi egyetemet is megjárt, tanári és lelkészi képesítéssel rendelkező professzor tanította: 1831-ben Haag Péter, 1832–33-ban Lehr András. Haag Péter már egy évtizede eredményesen vezette az iskolát, amikor a Franciaországból érkező, felforgató, ordas eszmék hatására elméje megháborodott, további tanításra alkalmatlanná vált. Utóda, Lehr András 21 éves gyümölcsöző munkája a sárszentlőrinci gimnázium fénykorát jelentette. Csepregi Béla értékelése szerint: „Lehr András nem vetette papírra Petőfivel kapcsolatos emlékeit, de óráin – amikor felengedett a szigor – szívesen beszélt diákjainak a sárszentlőrinci kisdiákról. – Petőfi gyermeklelkében kitörölhetetlen nyomokat hagyott a melegszívű ember, a céltudatos pedagógus, a magyar nyelv, valamint a latin költők szerelmese. Lehr kedveltette meg vele különösen is Horatiust és Berzsenyi Dánielt. Amikor 1845 őszén Borjádon tartózkodott, begyalogolt Lőrincre, hogy kezet fogjon régi kedves tanárával" (Csepregi 1991, 19).

Petőfi szállásadóját, Hittig Lajost 1832 tavaszán megválasztották a Bonyhád melletti Majosra tanítónak, ahol a jegyzői állást is betöltötte. A kosztos diák ekkor került Németh Ferenc sárszentlőrinci elemi iskolai tanítóékhoz, a gyülekezeti iskola tanítói lakásába, ahol a dunaegyházi lelkész fiaival együtt kvártélyozott. Közülük Sárkány János 1857-ben kiskőrösi evangélikus lelkészként elsőként tette közzé Petrovics Sándor születési anyakönyvi adatait, megerősítve ezzel kiskőrösi születését. Némethéknél jó helyre talált, itt is maradt a második tanulóévében, sárszentlőrinci tanulmányai végéig. Szállásadója jól képzett, a magyar nyelvet nagyon szépen beszélő tanító volt. Petőfit zongorázni és franciául is tanította. 1845-ben Némethéket is meglátogatta.

A kisdiák emléke a sárszentlőrinci szóbeli hagyományban még bő évszázad múltán is elevenen élt. Schmelek Mátyásné Győri Zsuzsanna, 1955-ben 62 éves, körtelopásának megtorlására emlékezett: „Olvasta öregpapa Petőfinek egy versét, amiben arról volt szó, hogy megverte őkelmét egy gazda, mert körtét lopott a kertjéből. Lakott a gimnázium mögötti utcában… egy mogorva ember: Szakács János. Ennek a Szakácsnak nagyon szép körtéi voltak a kertjében, a diákok – mint afféle gyerekek, nem rosszaságból, csak virtusból – átmásztak a sövényen, megtöltötték az ingük kebelét körtével, aztán megosztoztak rajta. Haragudott ezért Szakács János nagyon, csőszködte a kertjét, hogy megfogja a diákokat. Egyszer aztán meg is fogta az egyiket, Petrovics Sándort, amint éppen szedegette a körtét. Kiugrott Szakács János, megkapta a kis Petrovicsot,

kiadta neki jól a porciót, hogy még Petőfi Sándor korában se felejtette el" (Dienes 1957, 59).

Az iskoláról és később híressé vált diákjáról Varga János, 1955-ben 67 éves, nagyanyja elbeszélése nyomán beszélt: „Az én nagyanyám Drinóczi Jánosné volt. Itt lakott a régi gimnázium szomszédjában… Gyakran járt az iskolába is már gyereklány korában, segített itt az asszonyoknak a takarításban. Jól emlékezett a régi iskolára, mindig mondta, hogy milyen volt. Boltos tornáca volt az udvar felől, jó vastag oszlopokkal; az országút felől volt egy jó nagy szoba, ott tanítottak, hátul lakott a professzor. Tisztán emlékezett a nagyanyám a Petrovics-gyerekre, aki Hittig jegyzőéknél lakott. Azt mondta, jókedvű gyerek volt, jószívű, kedves…" (Dienes 1957, 61).

Sárszentlőrincen a jegyzői ház 1973 óta Petőfi Emlékház. Öt teréből háromban Petőfi Sándorra, gyermekkorára, ifjúkorára és felnőtt életének szakaszaira emlékező kiállítás, másik két termében néprajzi kiállítás látható. Az evangélikus templomban az oltár mögötti padokat *Petőfi-padok*nak hívja a gyülekezet: itt ültek a gimnázium diákjai, köztük két éven át Petőfi Sándor is. Sok monogram, faragás látható ezeken a padokon, köztük talán Petrovics Sándoré is.

A közeli Borjádra, szentlőrinci iskolatársa, barátja, Sass István meghívására már ismert költőként jutott el Petőfi Sándor 1845-ben. Két kellemes hetet töltött a Sass család nádfedeles, tornácos kúriájában. Méhesének kicsiny szobájában szívesen időzött, írt. Itt születtek *A négy ökrös szekér, A magyar nemes, A költő és a szőlővessző* című versei. *A négy ökrös szekér* ihletője egy uzdi látogatás, ahol olyan jól érezték magukat a borjádi vendégek, hogy a kellemes együttlét megnyújtására a visszaútra lassú ökörfogatot kértek a házigazdától, Pesthy Jánostól. Unokája, az 1955-ben 73 éves Pesthy Endre Uzdon elevenítette fel a romantikus történetet: „Öregapám – Pesthy János – elbeszélésére emlékszem. A két család összejárt; egy nap, 1845 őszén átjöttek Borjádról a Sass-gyerekek: István, Károly, Zsófi és Erzsi, akit a családban csak Örzsikének hívtunk. Gyalog jöttek, jó séta az egész. Velük volt a pesti vendégük, Sass István barátja, Petőfi Sándor. Öregapám ottmarasztotta őket vacsorára. Igen jókedvük volt mindnyájuknak, Petőfinek különösen. Volt öregapámnak egy szőrös-szíjas kulacsa, azt Petőfi a nyakába akasztotta, aztán ráköszöntötte a házigazdára, öregapámra. Egész este nevettek. Jó bora volt öregapámnak, akkor még nem ütött be a filoxéra. De keveset ittak, józanok is maradtak mindannyian; jó késő este aztán a borjádiak felkerekedtek, hogy hazamennek. Öregapám fogatni akart, a vendégek meg azt mondták, szép az idő, nem akarnak egy-kettőre Borjádra érni, ökröket fogasson be nekik. Nevettek, de úgy is lett: négy ökröt fogattak szekérbe, deszkát rá keresztbe, felkapaszkodtak. Sokszor elmesélte ezt öregapám. Azt mondta, énekelve mentek el. Szép, nagyon szép este volt, holdvilágos. Mikor öregapám kikísérte őket, még sokáig hallotta a borjádi útról az éneküket" (Dienes 1957, 169).

A régi Sass-kúriát lebontották, átépítették, de a méhes megmaradt: *Petőfi Emlékméhes*ként idézi föl a költő borjádi szép napjait. Tőle balra áll Petőfi mellszobra, talapzatán *A költő és a szőlővessző* című versének két sorával:

Költő és a szőlővessző
A világnak adja lelkét.

A Sárszentlőrinchez tartozó Alsó-Rácegrespuszta szülötte, Illyés Gyula megírta, hogyan találkozott Petőfi emlékével: „Egy tavaszi reggel a küszöbön kuporodva mohón és gyanútlanul olvastam egy testes könyvet, nagyanyám még a téli tollfosztások derítésére kölcsönözte valami vándorkereskedőtől. Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nemcsak lelki, de testi is. A vér arcomba ömlött; föl kellett állnom. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor évekig élt Sárszentlőrincen, itt járt gimnáziumba… Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá… Fölugrottam, s úgy ahogy voltam, hajadonfőtt, mezítláb megindultam. Két óra múlva ott álltam porosan és pihegve a falu térnek is beillő széles, gyönyörű főutcája végén. A régi kollégium, nádfödeles, egyszerű, földszintes paraszthház, amely a többitől semmiben sem különbözött, talán csak az utca felé eső része volt valamivel hosszabb, a falu szélén feküdt… Álmélkodva néztem be a tenyérnyi ablakon, elbűvölten lépkedtem a szobácskában, amelynek agyagpadozata kellemesen hűsítette csupasz talpamat. Semmiben sem csalatkoztam. Petőfi szelleme mindent beragyogott, még a csizmadia-asztalkát is, mert a házban egy csizmadia lakott…" (Illyés 1973, 66–67).

7. Néprajzi mozaik műveiből

Petőfi Sándor családjában a kiskun városokban, de diákként, katonaként, vándorszínészként is a népi kultúra világában nevelődött, élt. Ez tükröződik műveiben, írásaiban gyakran találkozunk a népi kultúra jelenségeivel, tárgyaival. Felvidéki útján, 1845-ben az Ipoly völgyében Balassagyarmat, Vác irányában már hazafelé, Pestre tartva felfigyelt a női viselet sokszínűségére, a főkötők változatosságára. Az *Uti jegyzetek*ben írta: „Utba esett Ludány helység, hol a legszebb parasztfejkötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőket feleségem számára. No! már csak ezért is megkérhetne minélelőbb valami leányka, hogy vegyem el őt" (Petőfi 1956, 34). Tudjuk, hogy két év múltán, a feleség, Szendrey Júlia nem kapott ludányi főkötőt. Elmaradását kis jóindulattal, házasságkötésük nehezen leküzdött akadályaival, rögös útjával magyarázhatjuk.

Ludányból (1947-től Ludányhalászi) következő állomására, Balassagyarmatra éjfélre ért: „Szép, csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság lengett, csak egy-pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása… másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike… általjában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok… Gyarmaton megnézvén az igen szép megyeházat s a most épülő roppant börtönt s a vásárban egyet fordulván, elindultam Vácra. Kocsisom egy váci molnár volt, ki lisztet hozott a vásárra…" (Petőfi 1956, 34).

Vásáraink az anyagi javak, a hírek, szellemi termékek (kalendáriumok, könyvek, ponyvanyomtatványok), ismeretek, műveltségi elemek (népdalok) kicserélésének fő helyei voltak. A tájak közötti munkamegosztást jól tükrözik, s vonzották magukhoz a különböző vándoralakokat, árusokat, még a betyárokat is. Utóbbiak közé tartoztak a székesfehérvári lóvásárt felkereső betyárok, akiket Petőfi Sándor *Gyors a madár, gyors a szélvész* című, 1845-ben keletkezett versében énekelt meg:

Ma őkelme csikót szerez
Kecskeméten,
Szentmártonnál aznap át is
Megy a réven.

Holnap a csikót eladja
Fehérváron,
Eladja, még újat is lop
E vásáron.

A pesti vásárok jelentős határnapot jelentettek Petőfi munkásságában. Könyvei a pesti országos vásárokra jelentek meg. *A helység kalapácsa* és a *Versek, 1842–1844* a Lipót-napi (november 15.) vásárra 1844-ben. Az időzítés tudatos volt: az egy hétig tartó őszi vásáron szerezték be az ide érkezők a téli olvasnivalót. A következő évben a *János vitéz* a tavaszi, József-napi (március 19.) vásárra jelent meg. *Tigris és hiéna* című darabját a Nemzeti Színház a mindig sok nézőt vonzó, József-napi vásár alkalmából mutatták be (Kerényi 2002, 68, 88). Pesten, 1847. február 23-án kelt levelében írta Arany Jánosnak: „Márciusi vásárra megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt" (Petőfi 1974, 266).

Összes költeményeinek újabb kiadásáról írta Szinnyei József: „1847. márcz. 15. jelentek meg P. összes költeményei egy kötetben Emich Gusztáv kiadásában, nagy 8rét 537 lapon a költő arczképével. Az öt elbeszélő költeményen kívül 1842-ből 13, 1843-ból 32, 1844-ből 123, 1845-ből 158, 1846-ból 128, összesen 459 költemény; 105 új költeményt foglal magában, melyek az előbbi gyűjteményekben nem jelentek meg; Emich 500 frtot fizetett a költőnek a 3000 példányban nyomatott kiadásért; arczképét Barabás rajzolta tussal… Márcz. 15–17. a vásár alatt tartott köri estélyen melyen alig volt Magyarországnak megyéje, hogy nehány szabadelvű vendég ne képviselte volna, a költőt nagy lelkesedéssel üdvözölték" (Szinnyei 1905, 73–74).

Petőfi számos versében panaszkodott a hideg télre, fűtetlen szobára, kopott ruházatára, amiben fázott. *Egy telem Debrecenben* című költeményében az 1844-es télre vonatkozóan részletesen leírta helyzetét:

Aztán a télnek kellő közepében
Kifogya szépen
A fűtőszalmám,
S hideg szobában alvám.
Ha fölvevém kopott gubám,
Elmondhatám,
Mint a cigány, ki a hálóból néze ki:
„Juj, be hideg van odaki'!"

S az volt derék,
Ha verselék!
Ujjam megdermedt a hidegben,
És ekkor mire vetemedtem?
Hát mit tehettem egyebet?
Égő pipám
Szorítgatám,
Míg a fagy végre engedett.

Ez ínségben csak az vigasztala,
Hogy ennél már nagyobb inségem is vala.

Fő gondja fűtőszalmájának korai elfogyása, amivel a szobai búboskemencét fűtötték a konyhából. A gabona elnyomtatásával, cséplésével keletkezett nagy mennyiségű szalmát az Alföldön állati takarmánynak, alomnak és fűtőanyagnak használták. A tanyákról, szérűskertből ősszel a városi házak udvarára szállították a fűtőanyagnak szánt mennyiséget, amely kemény télen gyorsan elfogyott. Ez történhetett 1844-ben Petőfi házánál is. A fűtőszalma füstje a szabad kéményen át távozott, amely téglából épült. Petőfi korában, de később is szép számmal előfordultak favázas nyitott kémények, favázukat vesszővel fonták be, és kívül-belül agyaggal betapasztották. A sárral tapasztott favázas nyitott kémény tetőn kívüli részét két oldalról meredek nádazással vagy zsúpozással védték a nedvességtől. Rajta a kéményfej deszkából vagy fazsindelyből készült. Az agyagtapasztás sérülése miatt a favázas kéményekben könnyen tűz keletkezhetett, ezért létesítésüket a hatóságok tiltották. A tiltás ellenére sok helyen fennmaradtak. Petőfi Sándor 1847-ben Arany Jánosék vendégeként lerajzolta a hajdúdicsőség jelképét, a nagyszalontai Csonka-tornyot. Közvetlenül mellette egy favázas nyitott kéményes ház áll, jól kivehető kéménytetővel (Petőfi-album 1907, 132; Kerényi 1998, 83). Ilyen házról Dunaföldváron 1985-ben magam is készítettem fényképfelvételt (Lukács 2012, 83).

Februárban már reménykedett a tavasz közeledtén, ahogy *Tél végén* című versében (1844) olvashatjuk:

Elzárkoztában a kihalt kebelnek
Engem virág, dal, méh nem érdekel…
Ohajtásim mégis mivégre kelnek?
Hogy menjen a tél, menjen gyorsan el.

Én a tavaszt csak annyiból kivánom,
Mert melegebbek lesznek a napok,
S mint mostan, akkor hűlt rideg tanyámon
Kopott ruhámban fázni nem fogok.

Lábbelijével is gondok adódtak, ahogy erről a pápai csizmákról szóló anekdota tanúskodik. Özv. Réffi Istvánné, 1955-ben 65 éves, mondta el Dienes Andrásnak: „Mi régi pápaiak vagyunk, férjem is csizmadia volt, de anyai nagyapám – Berta Imre – az is az volt. Elmesélte nagyapám, hogy Petőfi Pápán járt iskolába, aztán hogy járt túl a pápai csizmadiák eszén. Szegény diák volt Petőfi, rongyos volt nagyon, se csizmája, se cipője, se pénze. Télvíz idején egyszer el kellett neki menni Pápáról, gondolkozott, hogy utazzon most mezítláb. Addig gondolkozott, míg eszébe jutott valami – mert esze az volt… Elment először Petőfi a Varga utcába, betért egy híres csizmadia boltjába, mondja neki: „Mester úr, csináljon nekem egy pár szép csizmát, de nagyon szép legyen, passzent legyen, mégse szorítson. De sietős, szombat *délelőttre* meglegyen!… Azzal elment a Flórián utcába, ott is betért a leghíresebb csizmadia házába, mondja neki: »Mester úr, csináljon nekem egy pár szép csizmát, de remekbe. Aztán nehogy szorítson, mert fájós a lábam! De sietős, szombat *délutánra* meglegyen!« No, eljött a szombat hozza a szép csizmát a Varga utcai csizmadia. Felpróbálja Petőfi, nyomogatja a bütykivel a lábafejét, azt mondja: »A ballábas jó, a jobblábas szorít. Vigye vissza a jobblábast, tágítsa meg, de hétfőre meglegyen!« – Még aznap délután hozza a másik pár csizmát a Flórián utcai mester. Felpróbálja Petőfi, nyomogatja, azt mondja: »A jobblábas jó, a ballábas szorít. Vigye vissza a ballábast, tágítsa meg, de hétfőre meglegyen!« – Így aztán maradt neki egy jobblábas, meg egy ballábas csizmája, csak egy pár csizma az, ha két utcában is csinálták. Felrántotta a lábára Petőfi az új csizmát, azt se mondta fapapucs, elment még aznap Pápáról.« Hétfőn aztán hozták a két félcsizmát a mesterek, akik Petőfi hűlt helyét találták. Nagyon mérgesek voltak. Csak akkor békéltek meg, amikor később pénzhez jutott, levélben megküldte a csizmák árát. A két csizmadia pedig utánaküldte Petőfinek a fél csizmákat. Mondták erre a pápaiak, hogy egyszer csináltatott Petőfi egyszerre két pár csizmát, azt is azért mert egyre nem telt" (Dienes 957, 262–263). Ha nem a pápai diák személyéhez kapcsolódott vándoranekdotával van dolgunk, akkor az is elképzelhető, hogy Petőfi első útja az új csizmában Pápáról Székesfehérvárra vezetett 1842 novemberében.

Sass István, tanulótársa a sárszentlőrinci gimnáziumban, arra emlékezett, hogy Petőfit az itt megalapozott latin nyelvtudása a latin költők olvasása tartotta életben megpróbáltatásai során: „A hatalmas tölgynek itt ez az iskola hintette

csíráját, mert tagadhatatlan, hogy latinsága volt az, amely őt a legnehezebb megpróbáltatások közt sem hagyá el. Sokat nélkülözött, rongyoskodott, éhezett, fázott – de Horátius nélkül ritkán volt" (Sass 1883, 803).

IRODALOM

Almási István: Petőfi-versek az élő néphagyományban. *Művelődés*, 1969, XXII, 7, 41–44, Kolozsvár.

Alt Rudolf: *Buda-Pest. Előadva Alt Rudolf által 32 eredeti rajzolatokban*. Pest, 1845.

Asztalos István: *Petőfi aszódi iskolája*. Múzeumi Füzetek 40. Aszód, 1989, Petőfi Múzeum.

Asztalos István: *Petőfi és Aszód*. Galga Menti Műhely 10. Aszód, 2005.

Babić, Sava: Petőfi és a szerbek. *Iskolakultúra*, 1993, III, 10, 26–31.

Biernaczky Szilárd: Petőfi „dalai" a nép között. *Filológiai Közlöny*, 1973, XIX, 349–398.

Csanádi Imre (szerk.): *Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről*. Budapest, 1973, Magvető.

Csepregi Béla: *Petőfi Sárszentlőrincen*. Sárszentlőrinc, 1991, Sárszentlőrinci Önkormányzat.

Csoóri Sándor: A népköltészet és Petőfi. *Tiszatáj*, 1973, XXVII, 1, 23–26.

Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Bukarest, 1972, Kriterion.

Demeter Zsófia: *A derék város. Székesfehérvár Anno… 3*. A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat, 60. szám. Székesfehérvár, 2017.

Dienes András: *A legendák Petőfije. Táj és emlékezés*. Budapest, 1957, Magvető.

Dienes András: *Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc*. Budapest, 1962, Móra.

Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban, 1842–1849*. Petőfi Könyvtár XXIX–XXX. Budapest, 1911.

Entz Géza Antal (szerk.): *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Budapest, 2009, Osiris.

Erdélyi János: *Népdalok és mondák*, II. Pest, 1847.

Fabricius Endre: *A magyar gazdatiszt. Gazdaság- és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest, 1931.

Fél Edit: *Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia*. Budapest, 1941, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem.

Fónód Gyula: *Csabdi története*. Az István Király Múzeum Közleményei B sorozat, 29. szám. Székesfehérvár, 1970.

Gelencsér József: *Népi jogélet a Káli-medencében*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 65. szám. Székesfehérvár, 2019.

Gyáni Gábor: A polgári radikalizmus képe 1848-ról. *Egyetemi Élet*. A debreceni egyetemek lapja. 1973, XI, 8. (január 20.), 5.

Gyulai Pál: *Petőfi szülővárosáról. Még egyszer Petőfi szülővárosáról*. Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok. Sajtó alá rend.: Bisztray Gyula, Komlós Aladár. Budapest, 1961, Akadémiai, 175–179.

Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*. Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről. Vál.: Csanádi Imre. Budapest, 1973, 203–219

Híradás. Szent Lőrinczen T. N. Tolna Vármegyében. *Magyar Kurír,* 1807, 10. (augusztus 4.), 150–151. Béts.

Irányi István: Petőfi István. *Békési Élet*, 1973, X, 1, 13–40.

Irányi István: *Petőfi István. A költő öccsének pályafutása és alakja az irodalmi források és a szájhagyomány megvilágításában*. Békéscsabai Múzeum Könyvtára. Lelt. sz.: 7675. D0950. Békéscsaba, é. n.

Illyés Gyula: *Petőfi*. Budapest, 1945, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T.

Illyés Gyula: Sárszentlőrincen. In *Petőfitől, Petőfiről*. A költő születésének 150. évfordulóján. Összeáll.: Czúth Béláné, Ésik Zoltánné. Budapest, 1973, 66–88.

Istenes József: *„Szent a küszöb…" Petőfi szülőházának története*. Kiskőrös, 1960.
Katona Imre: „Alku" típusú népdalaink. *Ethnographia*, 1965, LXXV, 557–571.
Katona Imre: Petőfi népe – a nép Petőfije. Újabb eredmények a kölcsönhatások kutatásában. *Tiszatáj,* 1973, XXVII, 1, 6–22.
Keresztúry Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Budapest, 1956, Magvető.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és kora*. Budapest, 1998, Unikornis.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor. Élet-kép sorozat*. Budapest, 2002, Elektra Kiadóház.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, 2008, Osiris.
Kéry Gyula: *Petőfi gyermek- és diákkora*. Petőfi-album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Budapest, 1907, 11–20.
Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I–II. Budapest, 1988, Akadémiai.
Kollár, Ján: *Národnie spievanky*, I–II. Bratislava, 1953.
Koren István: Petőfi Sándor Aszódon. *Vasárnapi Ujság,* 1875, XXII, 22. (május 30.), 337–339.
Könczöl Imre: *Petőfi útjain Veszprém megyében*. Veszprém, 1973, Veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár.
Körmöczi Katalin (szerk.): *A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért."* Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Múzeum.
Kulcsár Szabó Ernő: Petőfi szelleméért korszerűen. *Egyetemi Élet.* A debreceni egyetemek lapja, 1973, XI. 8. (január 10.) 7.
Lauschmann Gyula: *Székesfehérvár története*, III. Székesfehérvár, 1998.
Lőrincz Julianna: *Petőfi-szövegek és idegen nyelvű szövegvariánsaik egyenértékűségi viszonya*. Acta Universitatis, Sectio Linguistica Hungarica XLVI, Eger, 2020, 81–88.
Lukács László: A Petőfi és kora című előadás-sorozatról. *Egyetemi Élet.* A debreceni egyetemek lapja, 1973, XI, 8 (január 10.), 5.
Lukács László: *Tárgyak, életformák, népszokások. Tematikus néprajzi tanulmányok*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 46. szám. Székesfehérvár, 2012.
Lukács László: *A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 52. szám. Székesfehérvár, 2017.
Lukács László: *Székesfehérvár néprajzi értékei*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 58. szám. Székesfehérvár, 2019.
Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai. Szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák*. Székesfehérvár, 2016, Ma Kiadó.
Magony Imre: *Bory Jenő*. Székesfehérvár, 2019.
Majsai Károly: *Petőfi Sándor és szülei a szalkszentmártoni nagyvendégfogadóban, 1845–1846*. Szalkszentmárton, 1996, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.
Mitruly Miklós: Petőfi „Alku"-jának három erdélyi változata. *Ethnographia,* 1966, LXXVII, 568–569.
Nagy-Idai Sztojka Ferencz: *Magyar és czigány nyelv gyök-szótára*. Kalocsa, 1886.
Orsós János: *A roma írásbeliség és irodalom előzményei Magyarországon*. Romedia Foundation for social Change, 2015. szeptember New Avenues 1.
Paládi-Kovács Attila: *A keleti palócok pásztorkodása*. Műveltség és Hagyomány VII. Debrecen, 1965.
Petőfi-album: *Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról*. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Hornyánszky Viktor cs. és kir, udvari könyvnyomdája. Budapest, 1907.
Petőfi Sándor: *Vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Petőfi Sándor Összes Művei V. Sajtó alá rend.: V. Nyilassy Vilma, Kiss József. Budapest, 1956.
Petőfi Sándor: *Összes prózai művei és levelezése*. Budapest, 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Sass István: Petőfi gyermekkorából. *Vasárnapi Ujság,* 1883, XXX, 50, 51 (december 16, 23.), 803, 822–823.

Sebestyén Gyula: *Petőfi ereklyéi a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Petőfi-album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Budapest, 1907, 136–140.
Sebestyén Gyula: Petőfi népdalgyűjtése. *Ethnographia,* 1914, XXV, 193–207.
Szilágyi Márton: A *magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor.* Budapest, 2021, Osiris.
Szinnyei József: *Petőfi Sándor.* Budapest, 1905.
Szuper Károly: *Színészeti naplója, 1830–1850.* Sajtó alá rend.: Váli Béla. Budapest, 1889, Aigner Lajos kiadása.
Tari Lujza: A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik. *Magyar Napló,* 1999, XI, 7, 22–35.
Tihanyi Tamás: A színművész körtefája. *Fejér Megyei Hírlap,* 2022, LXVII, 164. (július 16.), 10.
Trebitsch Péter: *Meghalt a Petőfi-összes kínai fordítója*. Radio.hu, é. n.
Vajkai Aurél: *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja*. Budapest, 1987, Akadémiai.
Váradi Antal: *Az elzárt mennyország.* Petőfi-Könyvtár, XIX. Budapest, 1910.
Vértes József: *Petőfi. Jellemző és bizalmas apróságok a nagy költő életéből*. Budapest, 1922, Légrády Testvérek.
Zentai Tünde: *Az ágy és az alvás története*. Pécs, 2002, Pro Pannónia.

Molnár Sándor: Tumo No. 9, 1990